

10. Погрібна Н.С. Педагогічні засади інноваційної управлінської діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н.С. Погрібна. – К., 2007. – 20 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб: Изд-во «Питер», 2002. – 720 с.
12. Сбруєва А.А. Інноваційні моделі управління навчальним закладом: аналіз зарубіжних досліджень / А.А. Сбруєва, О.Г. Козлова // Інновації в сучасній школі у контексті діалогу педагогічних культур: Практико-орієнтований посібник / І.Г. Єрмаков, Д.І. Петренко; ред. І.Г. Єрмаков, Д.І. Петренко. – К.: ПП «Р.К. Майстер-принт», 2012. – С. 49-60.
13. Хриков Є.М. Управління навчальним закладом: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 365 с.

УДК: 159.922.74-053.6

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ, ЩО ВИХОВУЮТЬСЯ В УМОВАХ БАТЬКІВСЬКОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

Нечипоренко К.С.

Хортицький національний навчально-реабілітаційний
багатопрофільний центр

В статті розкривається поняття та сутність самооцінки підлітка, що виховується в умовах батьківської депривації в закладі інтернатного типу.

В статье раскрывается понятие и сущность самооценки подростка, который воспитывается в условиях родительской депривации в учреждении интернатного типа.

The concept and the essence of self-appraisal of teenager that is brought up in the conditions of paternal deprivation in establishments of boarding-school type are opened up in the article.

Ключові слова: підлітковий вік, депривація, батьківська депривація, самооцінка, адекватність самооцінки.

Ключевые слова: подростковый возраст, депривация, родительская депривация, самооценка, адекватность самооценки.

Keywords: teens, deprivation, paternal deprivation, self-appraisal, adequacy of self-appraisal.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Актуальність теми пов'язана з особливостями соціально-економічної ситуації в Україні, коли постійно зростає кількість дітей, які залишаються без опіки батьків з тих чи інших причин і виховуються та навчаються в закладах інтернатного типу, тобто перебувають у депривованому стані, який згубно впливає на формування особистості, зокрема, на їх погляд на себе як на особистість, на формування самооцінки, ціннісних орієнтацій та ін.

У сучасних нормативно-правових документах («Конституція України», Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Концепція національного виховання» та ін.) наголошується на переході до особистісно-ціннісної моделі освіти, згідно з якою дитина – мета і цінність навчання та виховання, центр, довкола якого обертаються усі методи і засоби впливу на особистість, яка розвивається.

Реалізація такої моделі стикається із значними труднощами в системі інтернатних установ, у яких виховання побудоване на факторі депривації, відірваності не тільки від батьківського тепла, турботи, захищеності, але й від широких соціокультурних стосунків. Депривація відгороджує дитину закритого навчального закладу від соціально-перцептивних зв'язків з навколишнім світом, ускладнює процес формування її особистості як унікального і неповторного феномену та її самооцінки.

Значний внесок у наукову розробку проблеми виховання дітей і підлітків у закритих установах інтернатного типу зробили такі вчені, як Дж. Боулбі, Л.І. Божович, Ф.В. Гребель, Я. Корчак, Г. Песталоцці, К.Д. Ушинський та інші.

Вивченню особливостей психічного розвитку депривованих дітей присвячені праці таких вчених, як: Г. Бевз, Я.Гошовський, О. Гаврилов, О. Дорошенко, Н.І. Карасьов, І. Лангмейєр, З. Матейчек, В.С. Мухіна, А.М. Прихожан, Є.І. Рогов, А.В. Скрипнік, І.А. Фурманов, Л.А. Ядвишик та ін. Проте істотні деформації особистості підлітка, зокрема, його самооцінки, як наслідок перебування в умовах депривації батьківського впливу, не лише потребують постійної уваги з боку педагогів, але й зумовлюють необхідність застосування системного підходу, який дав би змогу здійснити цілісне вивчення проблеми. Сформованість адекватної самооцінки для депривованого підлітка є визначальною, бо свідчить про усвідомленість ним власної ідентичності незалежно від мінливих умов середовища, є проявом самосвідомості. Самооцінка істотно впливає на ефективність діяльності і на ставлення особистості до себе на всіх етапах власного розвитку. Залежність характеру і продуктивності усіх форм зовнішньої активності суб'єкта від його ставлення до себе знайшло підтвердження у роботах таких вчених, як: Є.З. Басін, Е. Бернс, І.В. Дубровіна, А.В. Захаров, М.І. Лісін, А.І. Ліпкін, А.А. Реан, Д.В. Ярцов та ін.

Доведено, що самооцінка впливає на суспільні відносини через самосприйняття: чим вищий рівень самооцінки, тим більше підліток вірить у свої власні можливості, в успішний результат своїх починань, тим більших успіхів він досягає. Однак неадекватно завищена або занижена самооцінка може слугувати джерелом особистісних проблем.

Самооцінка може виступати параметром, що характеризує якість освітньо-виховної системи навчального закладу: при добре поставленому процесі навчання і виховання спостерігається відповідність Я-концепції учнів психологічним особливостям їхнього віку.

Крім цього самооцінка є яскравим показником можливих психологічних проблем окремих учнів і їх взаємин з іншими учнями. Оскільки для підлітків у більшості випадків референтною групою є шкільний клас, то проблеми, пов'язані з самооцінкою, найчастіше викликаються саме проблемами в навчальній діяльності, проблемами участі підлітків у позаурочних видах діяльності в класі, в школі, проблемами у взаєминах підлітків з ровесниками, з дорослими (вчителями, вихователями, іншими дорослими).

Таким чином, глибокий аналіз рівня самооцінки підлітків і їх зв'язок з життям в умовах батьківської депривації є основою для розробки системи роботи у навчальному закладі інтернатного типу для такої категорії дітей.

Мета статті: розкрити теоретичний аспект особливостей самооцінки підлітка, який виховується в умовах батьківської депривації в закладі інтернатного типу.

Підлітковий вік особливий у розвитку особистості. Якраз у цей період формується психологічна стійкість, позитивні моральні орієнтири, формуються життєздатність і цілеспрямованість, відчуття себе як особистості, як члена суспільства. Ці духовні і моральні якості не розвиваються спонтанно, а формуються в умовах вираженої батьківської любові, коли сім'я виховує у дитини здатність співпереживати іншим людям, бажання навчитися чомусь корисному, відчуття власної цінності, важливості, виховує відповідальність за свої слова і вчинки, повагу до старших, рідних людей та ін. Для комфортного емоційного життя підлітку особливо необхідні лагідний погляд батьків, похвала за гарно виконану справу, за гарну шкільну оцінку, за гарний зовнішній вигляд тощо.

В. Щербина з цього приводу зазначав, що де б людина не була, яке б становище не займала у складній сітці суспільних відносин, вона завжди, навіть на самоті не залишається одною, бо оточуючі її близькі й дорогі люди продовжують жити у її свідомості, визначають її зміст, характер поведінки, ставлення до себе та до інших у різні вікові періоди, проте їх значущість особливо загострюється у підлітковому віці, коли маленька людина поступово перетворюється у дорослу людину [11, с.9].

Підліток гостро потребує більш широкого спілкування і взаємодії з ровесниками, які важливі для нього: як канал інформації; як потреба налагодити дружні взаємостосунки з ровесниками; як середовище для самоствердження та самореалізації; як засіб емоційної розрядки, зняття напруги; як спосіб звільнитися на певний час від нагляду і контролю дорослих, з одного боку, а з другого боку, як необхідність належати до певної групи ровесників. Крім того, зростає необхідність не лише в соціальній, але і в просторовій автономії, недоторканості свого особистого простору.

Однак, поряд з цим у підлітків, що живуть в умовах батьківської депривації, має місце суб'єктивний стан душевної і духовної ізоляції, відчуття незадоволеної потреби у спілкуванні, людській близькості. Це відчуття самотності і неприкаяності пов'язане з віковими підлітковими труднощами у спілкуванні і невгамовним бажанням спілкуватися з тими ровесниками, в товаристві яких вони знаходять або сподіваються знайти те, в чому їм відмовляють дорослі: емоційне тепло, порятунок від нудьги, визнання власної значущості та ін. Усього цього у значній мірі позбавлені підлітки, які живуть в умовах батьківської депривації, вчаться і виховуються у закладах інтернатного типу.

Феномен «батьківська депривація» трактується як обмеження або позбавлення можливостей задоволення життєво важливих потреб.

Зокрема, Дж. Боулбі батьківську депривацію обґрунтував як розрив тісних зв'язків приналежності і любові, і стверджував, що діти, позбавлені батьківської турботи, характеризуються затримкою в емоційному, фізичному та інтелектуальному розвитку; батьківська депривація виступає і як головний чинник багатьох невротичних симптомів, особистісних розладів і дисфункцій, а також у майбутньому подружніх, сімейних та інших проблем [12]. Отже, це такий психологічний стан, який за дослідженнями Я. Гошовського, виникає внаслідок ускладнених особистісних обставин і ситуацій, через що людина позбавляється реальної змоги задовольнити базову психічну нужденність достатньою мірою та впродовж певного часу [4, с.85]. Нужденність розглядається як співвідношення біологічного і соціального [8, с.225]. Нужда в задоволеності батьківським теплом, затишком, захищеністю в підлітковому віці надзвичайно важлива. І коли вона не задовольняється, то це призводить, як стверджує С.Д. Максименко, по-перше, до угасання підлітка як особистості, по-друге, оскільки особистість – це продукт суспільних відносин, то, вплетений в біологічний організм, соціум, оточення, індивід, розвиваючись, констатує факт наявності цього біосоціального начала [8, с.225]. Якщо біологічно організм вимагає, а депривований соціум не забезпечує цієї нужди, то підліток не засвоює навичок належного продуктивного спілкування і взаємодії. Його контакти, за дослідженнями В.С. Мухіної [9, с.32], поверхові, нервозні, поспішні: він одночасно домагається уваги і відкидає її, переходячи на агресію або пасивне відчуження; нуждаючись в любові і увазі, підліток не вміє себе вести так, щоб з ним спілкувались у відповідності з цією нуждою.

Неправильно сформований досвід спілкування призводить до того, що підліток може займати у ставленні до інших негативну позицію. Постійне перебування серед великої кількості дітей (старших і молодших) в інтернатних умовах змушує адаптовуватись до такого співіснування, що призводить часто до емоційної напруги, тривожності, посилює невдоволення та агресію.

Депривовані підлітки, які живуть на державному забезпеченні, звикають до споживацького способу життя. У них не формується бережливість, відповідальність, раціональне ставлення до витрат часу, коштів, зусиль при виконанні будь-яких справ, бо вони все роблять за вказівками дорослих. За таких умов життєвий досвід у підлітків не формується на належному рівні самооцінки власного «Я», бо немає можливості проявити себе в якості особистості в повній мірі. Особистість, як стверджує О.І. Кононко, це одне з найбільш багатозначних та багатомірних понять у сучасній психології, причому багатозначність цього поняття співвідноситься з такими поняттями, як «суб'єкт», «самооцінка», «емоційно-оцінне ставлення до себе» та ін. [5, с.142].

Для прояву себе в повній мірі слід добре себе знати, щоб адекватно оцінити власні можливості. Зокрема, самооцінка у загальному вигляді визначається як оцінка, яку дає собі особистість; вона включає розуміння особистістю себе і

своїх реальних можливостей, особистісних якостей, позитивів і недоліків, також розуміння особистістю виконуваних нею соціальних ролей [1, с.407]. Самооцінка відіграє велику роль в саморегуляції поведінки особистості. Від самооцінки залежить, як людина поводить себе в комунікативному процесі, яке її ставлення до оточуючих, як вона ставиться до власних невдач і досягнень (до тих, що уже відбулися, і до потенційно можливих), як оцінює діяльність інших порівняно зі своєю [1, с.407].

Самооцінка тісно пов'язана з вимогами людини до самої себе і до оточуючих. У випадку, коли відбуваються ситуації, які показують, що реальні можливості особистості не співпадають з тими, наявність яких особистість передбачає в себе, самооцінка може стати неадекватною (завищеною або заниженою) [1, с.407]. Адекватність самооцінки – це відповідність самооцінки реальним можливостям особистості. На цьому фоні формується і емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе (певний рівень задоволеності собою, своїми якостями, успіхами та ін.). Для депривованих підлітків самооцінка має вирішальне значення. Вона визначає рівень усвідомлення власної ідентичності незалежно від мінливих умов середовища, є проявом самосвідомості індивіда і, як зазначає О.О.Холод, самооцінка істотно впливає на ефективність діяльності й на становлення особистості на всіх етапах її розвитку. Вона не тільки впливає на суспільні відносини, але й сама опосередковується ними, а в умовах батьківської депривації, коли, наприклад, підлітку нав'язується чиясь думка, то це може вплинути на формування в нього змін у самооцінці (вона може стати неадекватною, заниженою або завищеною) [10, с.191].

Особистість треба навчити стати творцем своїх потреб і мати їх стільки, такої природи і якості, скільки вона виконала праці. І це вона мусить чітко усвідомлювати. З цієї метою підлітків слід включати в суспільно корисну діяльність таку і доти, доки це усвідомлення не стане частиною їх «Я». Саме тоді освітньо-виховний процес за своєю соціальною сутністю у широкому соціально-педагогічному розумінні стане не просто підготовкою особистості до виробничої діяльності, наголошує у своїй монографії Ю.А. Гапон, а природним станом суспільного процесу, який буде процесом соціального захисту особистості, її прав, її праці [2, с.180]. Тоді засвоєння знань, умінь і навичок буде виступати не як самоціль по відношенню до учня, а як засіб його соціального виховання в соціальному полі реальної соціально-педагогічної системи і зробить це засвоєння особистісно осмисленим, перетворить його з процесу підготовки до роботи в процес розвитку повноцінної особистості з глибоко усвідомленою адекватною самооцінкою [2, с.211].

Для того, щоб особистість реально стала творцем своїх потреб, у неї якраз і не вистачає необхідного особистісного простору в умовах інтернатного закладу, де життя підлітка розписано по хвиликах у відповідності з режимними умовами закладу. Особистісний простір суб'єкта (підлітка) передбачає динамічну систему стосунків, взаємин з іншими суб'єктами спільної діяльності, які формують міжособистісний простір, який, на думку Г.О. Горбань, визначається як система значущих стосунків із різними суб'єктами та явищами соціальної системи, що перебувають у специфічних зв'язках між собою та виконують свої функції або ролі відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів та закономірностей [3, с.169-170].

Забезпечення наявності такого особистісного простору відбувається за рахунок різноманітної групової позаурочної діяльності, яка мусить бути цікавою, особистісно значущою і соціально корисною. Взаємодія підлітків за наявності особистісного простору дає можливість визначити три рівні їх активності у прийнятті певних рішень: психологічний рівень; особистісний рівень; соціально-психологічний рівень. На кожному з них, як доводить Г.О. Горбань, дії суб'єкта специфічні і утворюють певну ієрархію цих дій. На психологічному рівні особистість приймає суб'єктивне рішення як їй діяти; на особистісному рівні активність суб'єкта підпорядковується системі власних норм, цінностей, готовності до власної відповідальності. Для цього має бути розвинена і сформована певною мірою особистісна ідентичність і рефлексивність, які є підґрунтям усвідомлення дій та їх наслідків. На соціально-психологічному рівні особистість має врахувати попередні рівні активності і врахувати групові норми і цінності, визнані у даному соціумі, які зумовлюють ті чи інші дії, взаємодії та визначають ефективність їх реалізації [3, с.170].

Враховуючи особливості особистісного простору, який мусить мати підліток, і повинна бути організована побудова режимних елементів його життєдіяльності в умовах інтернатного закладу.

Висновки

1. Підлітковий вік особливий період у житті кожної людини, бо саме в цей час активно формується психологічна стійкість, позитивні моральні орієнтири, відчуття себе як особистості і як члена суспільства.
2. Особливо гострою є потреба підлітків у батьківському піклуванні, любові, розумінні, повазі до почуттів, мрій, тривоги, проблем, у допомозі у їх розв'язанні, відсутність яких у депривованих підлітків пагубно впливає на їх становлення як особистості через неадекватність самооцінки своїх можливостей, своєї особистісної значущості серед інших, впевненості у реалізації своїх намірів у майбутньому.
3. Науково доведено, зокрема, С.Д.Максименком, що якщо біологічно організм вимагає, а депривований соціум не забезпечує нужди у задоволенні батьківським теплом, затишком, захищеністю, то підліток не засвоює навичок належного продуктивного спілкування і взаємодії.
4. Контакти підлітка, за дослідженнями В.С.Мухіної, в умовах батьківської депривації поверхові, нервозні, поспішні: він одночасно домагається уваги до себе і відкидає її, переходячи на агресію, бо ця увага, навіть, найщиріша, не від батьків, а від чужих людей, які їх просто жаліють, а підліткам хочеться, щоб їх поважали, цінували, любили.
5. Депривовані підлітки, що живуть у закладах інтернатного типу, слабо соціалізуються, живуть на усьому готовому, тому у них формується споживацьке ставлення до життя. Не маючи можливості до кінця перевірити свої здатності, уміння через слабку включення у соціальне життя, у підлітків не формується адекватна самооцінка у всіх сферах життєдіяльності, крім навчальної, де на уроках оцінюється рівень їх знань підліток може порівнювати свої знання із знаннями ровесників і робити висновки щодо власних здібностей у навчанні. Але для адекватної самооцінки себе як особистості тільки навчального процесу мало, не вистачає включеності у повній мірі у соціальне, побутове, економічне життя підлітка.

6. Вченими встановлено, що для формування адекватної самооцінки підлітка навіть в умовах батьківської депривації слід ставити за найменшої можливості в ситуацію, розв'язуючи яку він сам би приймав рішення, вибирав методи, помилявся, виправляв помилки, змінював шляхи розв'язання до тих пір, поки сам не одержить позитивного результату. Тоді засвоєння знань, умінь, соціального досвіду буде виступати не як самоціль у ставленні до підлітка, а як засіб його соціального виховання, зробить це засвоєння особистісно осмисленим, усвідомленим і дасть можливість оцінити себе як особистість адекватно напрацьованим результатом і у знаннях, і у вихованості, і у соціалізації як такої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Большая психологическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007. – 544 с.
2. Гапон Ю.А. Соціально-педагогічні основи процесу виховання особистості /Монографія/ Ю.А. Гапон. – Запоріжжя, 1998. – 217 с.
3. Горбань Г.О. Особистісний простір суб'єкта, який приймає рішення /Г.О. Горбань/ Оновлення соціально-психологічної та педагогічної науки на етапі націєтворення: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 квітня 2012р. /За ред. В.М. Огаренка та ін. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – С. 169-170.
4. Гошовський Я. Феноменологія деривації: системний теоретико-емпіричний дискурс /Я. Гошовський/ Психологія і суспільство. – 2011. – №1. – С. 85-95.
5. Кононко О.І. Емоційно-оцінне ставлення особистості до себе як компонент націєтворення /О.І. Кононко/ Оновлення соціально-психологічної та педагогічної науки на етапі націєтворення: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 20 квітня 2012р. /За ред. В.М. Огаренка та ін. – Запоріжжя: КПУ, 2012. – С. 142-143.
6. Максименко С.Д. Генезис существования личности/ С.Д. Максименко. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
7. Мухина В.С. Психологическая помощь детям, воспитывающимся в учреждениях интернатного типа /В.С. Мухина //Вопросы психологи. – №1. – 1988. – С. 32-39.
8. Холод О.О. Особливості самооцінки особистості молодшого шкільного віку в умовах батьківської депривації /О.О. Холод/ Наука і вища освіта: тези доповідей учасників XVIII Міжнар. наук. конф. студентів і молодих учених, м. Запоріжжя, 22–23 квітня 2010р.: у 4-х т. /Класичний приватний університет. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2010. – Т. 4. – С. 191.
9. Щербина В. Міжособистісні стосунки в колективі підлітків /В. Щербина //Соціальний педагог., квітень 2012. – С. 9-10.
10. Bowlby F/ Child. Care and Growthof Love. – N.V.: Penguin

УДК: 376.3+378+371

ПРАКТИЧЕСКИЕ ЗАНЯТИЯ ПО ИЗГОТОВЛЕНИЮ ТАКТИЛЬНЫХ КНИГ ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ЗРЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ВХОЖДЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Одинокова Н.А.

Новосибирский государственный педагогический университет

У статті розглядається актуальна тематика значущості тактильних книг для дітей з порушенням зору, а також самостійного виготовлення і вимог до виготовлення спеціальних тактильних книг для маленьких дітей з глибокими порушеннями зору студентами спеціального (дефектологічного) освіти.

В статье рассматривается актуальная тематика значимости тактильных книг для детей с нарушением зрения, а также самостоятельного изготовления и требований к изготовлению специальных тактильных книг для маленьких детей с глубокими нарушениями зрения студентами специального (дефектологического) образования.

In article the actual subject of the importance of tactile books for children with sight violation, and also independent production and requirements to production of special tactile books for small children with deep violations of sight by students of vocational (defektologicheskyy) education is considered.

Ключові слова: тактильна книга, діти з глибокими порушеннями зору, слабозорі діти.

Ключевые слова: тактильная книга, дети с глубокими нарушениями зрения, слабовидящие.

Keywords: the tactile book, children with deep violations of sight, visually impaired.

Развитие современного общества предъявляет все большие требования к начинающим специалистам. Качество подготовки студента сегодня находится в центре внимания. Произошли изменения подходов к организации процесса обучения, форм, создания соответствующего учебно-методического обеспечения. Актуальной становится задача перехода от формулы «знание ради знаний» к новой формуле – «знание для самостоятельного получения новых знаний и приобретения практических навыков на их основе» (Н.В. Кепчик, А.В. Капусто).

Содержание подготовки педагога представлено в его квалификационной характеристике, которая отображает научно обоснованный состав профессиональных знаний, умений, навыков – свод обобщенных требований на уровне теоретического и практического опыта. Содержание теоретической готовности понимается как определенная совокупность психолого-педагогических и специальных знаний. Содержание практической готовности выражается во внешних умениях, то есть в действиях, которые можно наблюдать [3].